

بررسی نتایج آماری ارزیابی شاهنامه سن ژوزف بیروت

نریمان اسحاقی چالشتری*

(اصفهان)

پس از مطالعه مقاله استاد گرامی جناب دکتر خالقی مطلق درباره ارزیابی ۲۲ صفحه از شاهنامه نویافته کتابخانه سن ژوزف بیروت نسبت به دو دستنویس فلورانس و لندن، مندرج در شماره پیشین (۱۳۸۶ - ۱۳۸۷، دفتر ۱۳ - ۱۴: ۲۰۹ - ۲۷۸)، که نکات و مطالب علمی مفیدی در برداشت - و بنده از استاد ارجمند به خاطر تمامی زحماتشان در تصحیح شاهنامه و مقالات متعدد در این زمینه سپاس فراوان دارم - با پاره‌ای اشکالات آماری مواجه شدم که آنها را در دو بخش به استحضار می‌رسانم: بخش اول مربوط به ۱۳ صفحه از داستان فریدون و بخش دوم مربوط به ۹ صفحه از داستان اسکندر. در پایان، تأثیر بخش‌های پاک‌شده و نونویسی‌شده نسخه سن ژوزف در ارزیابی دکتر خالقی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

اختصارات: ژ = سن ژوزف، ف = فلورانس، ل = لندن، خ = تصحیح خالقی، خا = تصحیح خالقی و امیدسالار.

بخش اول (فریدون، ۶۳۸ بیت)

الف. تصحیح اولیه موارد برتری نویسنده دستنویسی بر دستنویس دیگر (ص ۲۴۴ - ۲۴۵):

۱. موارد برتری ژ بر ف: گزارش ۲۲۵ حذف شود (جمع: ۵۱ مورد).
۲. موارد برتری ژ بر ل: گزارش ۲۱۱ حذف، و گزارش‌های ۲۲۵ و ۳۵۷ اضافه شود (جمع: ۹۰ مورد).
۳. موارد برتری ژ بر خ: بدون تغییر (جمع: ۱۸ مورد).
۴. موارد برتری ف بر ژ: گزارش‌های ۲۲۵ و ۳۵۷ حذف، و گزارش‌های ۲۷۵ و ۴۶۹ اضافه شود (جمع: ۱۲۴ مورد).
۵. موارد برتری ل بر ژ: گزارش ۴۵۹ حذف شود (جمع: ۱۱۲ مورد).
۶. موارد برتری خ بر ژ: گزارش ۳۵۷ حذف، و گزارش‌های ۲۷۵، ۳۷۵ و ۴۶۹ اضافه شود (جمع: ۱۵۲ مورد).
۷. موارد برتری ف بر ل: گزارش‌های ۲۷۵ و ۴۶۹ اضافه شود (جمع: ۱۰۸ مورد).
۸. موارد برتری خ بر ل: گزارش ۳۷۵ حذف، و گزارش‌های ۲۷۵ و ۴۶۹ اضافه شود (جمع: ۱۲۲ مورد).
۹. در بخش نتیجه‌گیری از موارد آماری جمع موارد برتری اصلاح شود.

بخش دوم (اسکندر، ۴۲۶ بیت)

الف. تصحیح اولیه موارد برتری نویسنده دستنویسی بر دستنویس دیگر (ص ۲۷۱):

۱. برتری نویسنده ژ بر ل: گزارش‌های ۵۴۱، ۵۵۶، ۵۹۹، ۶۲۴، ۶۲۶ و ۷۵۶ اضافه شود (جمع: ۸۸ مورد).
۲. برتری نویسنده ژ بر خا: گزارش‌های ۷۱۶ و ۷۵۶ اضافه شود (جمع: ۳۱ مورد).
۳. برتری نویسنده ل بر ژ: گزارش‌های ۶۰۲ و ۶۲۴ حذف، و گزارش‌های ۵۱۴ و ۷۲۱ اضافه شود (جمع: ۱۱۰ مورد).
۴. برتری نویسنده ل بر خا: گزارش ۵۵۶ حذف، و گزارش ۷۲۱ اضافه شود (جمع: ۵ مورد).
۵. برتری نویسنده خا بر ژ: گزارش‌های ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۱۴، ۵۳۴، ۵۷۱، ۶۵۶، ۶۶۲، ۶۷۴، ۶۹۲ و ۷۱۳ و ۷۵۰ اضافه شود (جمع: ۱۴۱ مورد).
۶. برتری نویسنده خا بر ل: گزارش‌های ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۷۱، ۵۸۱، ۶۲۶، ۶۵۶، ۶۶۲، ۷۱۳، ۷۱۶ و ۷۵۰ حذف، و گزارش‌های ۵۳۴، ۵۴۱، ۵۹۹، ۶۰۲، ۶۳۲، ۶۷۴، ۶۸۹، ۶۹۲ و ۶۹۵ و ۷۰۸ اضافه شود (جمع: ۹۲ مورد).
۷. در بخش نتیجه‌گیری از موارد آماری جمع موارد برتری اصلاح شود.

* مهندس عمران.^۱ موارد حذف و یا اضافه شده مربوط به گزارش‌هایی است که دکتر خالقی آنها را مبتنی بر برتری یا پستی نویسنده نسخه‌ای ارزیابی کرده‌اند، ولی در آمارگیری به اشتباه در موارد برتری نویسنده نسخه دیگری به کار برده‌اند.

ب. در بخش نتیجه‌گیری، شماره ۲ (ص ۲۷۲) دکتر خالقی نوشته‌اند:

«در ارزیابی این ۴۲۶ بیت، نویسنده‌های خا در ۱۳۰ مورد برتر از ژ و در ۲۹ مورد پست‌تر از آن است. در حالی که در ارزیابی بخش نخستین، خ در ۶۳۸ بیت، ۵۸ مورد برتر و تنها در یک مورد پست‌تر بود. علت شمار بالاتر نویسنده‌های برتر خ / خا بر ژ چنانکه دیدیم نگه‌داشت کمابیش همه برتری‌های ف و ل در خود است. همچنین علت شمار کمتر نویسنده‌های پست‌تر در آن نسبت به ژ، رهاکردن بسیاری از نویسنده‌های نادرست ف و ل است. ولی اینکه در ۴۲۶ بیت بخش دوم، نویسنده‌های خا در ۲۹ مورد پست‌تر از ژ است در حالی که در ۶۳۸ بیت پیشین تنها در یک مورد پست‌تر بود دو علت دارد: یک علت نداشتن یا بهتر بگویم نبودن دستنویس ف در بخش دوم است که اکنون فقدان و اعتبار آن به خوبی احساس می‌گردد. علت دیگر این است که کمابیش نیمی از این ۲۹ مورد که نویسنده‌های پست‌تر از ژ است به سبب کاررفت دو نویسنده «سد» و «کاگر» است که در بخش نخستین تا این اندازه به کار نرفته بودند که در بخش دوم».

توضیح اینکه نویسنده «سد» ۸ بار و نویسنده «کاگر» ۲ بار (بعد از اصلاح: ۳ بار) در این ۲۹ گزارش برتری (بعد از اصلاح: ۳۱ برتری) ژ بر خا تکرار شده، یعنی در مجموع ۱۰ مورد، که این تعداد نویسنده «سد» و «کاگر» کمابیش ثلث موارد پستی خا نسبت به ژ است نه نیمی از آن (عبارتی که زیرش خط چین شده). کما اینکه در موارد برتری خا یا ل نسبت به ژ در بخش دوم هم، ۶ بار (بعد از اصلاح: ۷ بار) گزارش نویسنده «کای» تکرار شده است. مورد دوم اینکه در اینجا (عبارتی که زیر آن خط ممتد کشیده شده) دکتر خالقی به اشتباه موارد برتری خ بر ف و پستی خ بر ف را در بخش نخست که به ترتیب ۵۸ مورد و ۱ مورد است، به جای موارد برتری خ بر ژ و پستی خ بر ژ که به ترتیب ۱۵۰ مورد و ۱۸ مورد است (رک: ص ۲۴۴) لحاظ کرده و نتیجه‌گیری از داده‌ای نادرست نموده‌اند. بنابر این، نه تنها نسخه ژ در بخش دوم در ۲۲ مورد بدون تکرار (بعد از تصحیح) برتری بر خا دارد، بلکه در بخش نخست نیز نه در ۱ مورد، که در ۱۸ مورد برخ برتری دارد و این موید اهمیت نسخه سن ژوزف در تصحیح شاهنامه فردوسی است.

ج. در گزارش‌های زیر، علی‌رغم اینکه در شاهنامه مصحح دکتر خالقی و دکتر امیدسالار نویسنده برتر با تأیید اکثریت دستنویس‌ها غیر از نویسنده لندن بوده، و هم اکنون این رای استادان را نسخه نویافته سن ژوزف نیز تأیید می‌کند، ولی در گزارش این موارد که منتج به برتری ژ بر ل است، دکتر خالقی در پایان نوشته‌اند «این مورد را در ارزیابی خود نمی‌آوریم»:

ج. ۱: (گزارش ۵۰۳، بیت ۶۶۹، زیرنویس ۴۱)؛ (مطابق بیت ۸۱۸، دفتر ۶ خا، اسکندر):

بر آشت قیدافه چون آن شنید جز از خامشی هیچ درمان^{۴۱} ندید

ل = چاره آن؛ ک، ل = چاره؛ خا، ژ، ۱۲ دستنویس دیگر = هیچ درمان

ج. ۲: (گزارش ۶۵۲، بیت ۸۶۱، زیرنویس ۳۰۰)؛ (مطابق بیت ۱۰۳۳، دفتر ۶ خا، اسکندر):

سکندر خروشید کای مرد خیز همی جنگ^{۳۰۰} رای آیدت یا گریز

ل = رزم؛ خا، ژ، ۱۳ دستنویس دیگر = جنگ

ج. ۳: (گزارش ۶۵۸، بیت ۸۶۷، زیرنویس ۳۰۸)؛ (مطابق بیت ۱۰۳۹، دفتر ۶ خا، اسکندر):

ز من ایمنی، ترس^{۳۰۸} در دل مدار نیازرد از من کسی زان تبار

ل = بیم؛ خا، ژ، ۱۳ دستنویس دیگر = ترس

ج. ۴: (گزارش ۶۶۱، بیت ۸۶۹، زیرنویس ۳۱۱)؛ (مطابق بیت ۱۰۴۱، دفتر ۶ خا، اسکندر):

پیاده شد از اسب^{۳۱۱} طینوس زود زمین را ببوسید و زاری نمود

ل، لن = بازه؛ خا، ژ، ۱۲ دستنویس دیگر = اسب

در صورتی که در حالت مشابه، که نویسیش ژ تنها باشد، و از لحاظ میزان برتری نویسیش تنها نسبت به برتری نویسیش سایر دستنویس‌ها، همسنگ موارد مذکور در چهار بیت فوق باشد، به دلیل اجماع اکثریت، نویسیش ژ را پست‌تر ارزیابی کرده و گزارش مربوط به آن را در ارزیابی نینداخته‌اند، مانند:

ج. ۵: (گزارش ۶۰۴، بیت ۸۱۳، زیرنویس ۲۲۶)؛ (مطابق بیت ۹۸۵، دفتر ۶ خا، اسکندر)؛

همه مهتران سر برافراختند همه پاسخ پادشه^{۲۲۶} ساختند

ژ = پادشه؛ خا، همه دستنویس‌ها = پادشا

ج. ۶: (گزارش ۶۰۷، بیت ۸۱۶، زیرنویس ۲۳۱ و ۲۳۲)؛ (مطابق بیت ۹۸۸، دفتر ۶ خا، اسکندر)؛

اگر دوست گردد ترا پادشاه^{۲۳۱} چه خواهد جز این مردم نیکخواه^{۲۳۲}

ژ = پادشاه، نیکخواه؛ خا، همه دستنویس‌ها = پادشا، پارسا

ج. ۷: (گزارش ۶۷۰، بیت ۸۸۶، زیرنویس ۳۲۵)؛ (مطابق بیت ۱۰۵۸، دفتر ۶ خا، اسکندر)؛

برهنم چو آگه شد از کارشاه که آورد از آن سوی^{۳۲۵} لشکر براه

ژ = سوی؛ خا، همه دستنویس‌ها = روی

ج. ۸: (گزارش ۷۷۴، بیت ۱۰۲۷، زیرنویس ۴۹۱)؛ (مطابق بیت ۱۲۰۵، دفتر ۶ خا، اسکندر)؛

چو آن ازدها را خورش بود، گاه زگردان^{۴۹۱} لشکر گزین کرد راه

ژ = گردان؛ خا، همه دستنویس‌ها = مردان

البته از نقل این ابیات قصد ندارم که نویسیش تنهای ژ را در بندهای ج ۵ تا ج ۸ توجیه کرده و انتظار داشته باشم که در ارزیابی امتیاز منفی آنها را نادیده گرفت، بلکه انتظار داشتم امتیاز منفی نویسیش‌های تنهای ل در بندهای ج ۱ تا ج ۴ نیز در ارزیابی لحاظ می‌شد.

د. برای اینکه آشکار شود که موارد برتری ژ بر ل تنها در این ۸۸ مورد (پس از تصحیح) در ازای ۱۱۰ مورد برتری ل بر ژ خلاصه نمی‌شود، باید موارد زیر را متذکر شوم:

د. ۱: گزارش‌های ۵۱۷، ۵۳۵، ۵۷۵، ۵۹۱، ۶۰۰، ۶۴۵، ۶۷۷، ۷۳۷، ۷۶۱ و ۷۶۸ (جمع: ۱۰ مورد)، مبتنی بر کاررفت «ی» در پایان واژه‌هایی که با واکنه بلند پایان می‌یابند، که در نسخه سن ژوزف به کار برده شده ولی در نسخه لندن کاررفت کمتری دارد، که ۸ مورد آنها در ارزیابی لحاظ نگردیده است. البته این حالت در بخش نخست (فریدون) نیز صادق است.

د. ۲: گزارش‌های ۴۹۰، ۵۱۱، ۵۳۹، ۵۶۱، ۵۸۹، ۶۶۸، ۶۶۹، ۷۳۲، ۷۴۲، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۹۱ و ۷۹۳ (جمع: ۱۳ مورد)، مبتنی بر کاررفت «از» پیش از واژه‌هایی که با واکنه آغازیده می‌شوند در نسخه سن ژوزف و کاررفت «ز» به جای «از» در نسخه لندن، که ۱۳ مورد برتری ژ بر ل در ارزیابی لحاظ نشده است. البته این حالت در بخش نخست (فریدون) نیز صادق است.

د. ۳: برخی گزارش‌ها که طبق نظر دکتر خالقی مبتنی بر برتری نویسیش ژ بر خا، ل است ولی به دلیل تنها بودن در ارزیابی نیامده‌اند:

د. ۱.۳: (گزارش ۵۵۸، بیت ۷۳۸، زیرنویس ۱۳۳)؛ (مطابق بیت ۸۸۷، دفتر ۶ خا، اسکندر)؛

کنون شاد و خرم بایوان خرام ز تیمار گیتی مگردان تو^{۱۳۳} نام

ژ = مگردان تو؛ خا، دستنویس‌های دیگر = مبر هیچ

نقل گزارش: نویسیش «مگردان» سخن استواری است، ولی همه دستنویس‌های دیگر در «مبر هیچ» همخوانی دارند و ما این مورد را در ارزیابی نمی‌آوریم.

د. ۲.۳: (گزارش ۵۹۳، بیت ۷۸۷، زیرنویس ۲۰۴)؛ (مطابق بیت ۹۵۹، دفتر ۶ خا، اسکندر):

بر افراخت از گرد زرین درفش نگوسار^{۲۰۴} شد پرنیان بنفش

ژ = نگوسار؛ خا، دستنویس های دیگر = نگونسار

نقل گزارش: تجربه ما با دستنویس فلورانس نشان داده که شاعر «نگوسار» به کار می برده، ما این مورد را در ارزیابی خود نمی آوریم.

د. ۳.۳: (گزارش ۵۷۰، بیت ۷۵۳، زیر نویس ۱۵۲)؛ (مطابق بیت ۹۰۳، دفتر ۶ خا، اسکندر):

مرا گفت شو^{۱۵۲} باژ مرزش بخواه و گر دیر مانی بیارم سپاه

ژ، س، ق، ل، آ، س^۲ (نیز لن، ق، آ، لی، پ، و، آ، ب): شو؛ خا، ل، ک (نیز ل^۳، ل^۲): رو

نقل گزارش: به گمان نگارنده در شاهنامه فعل «شدن» در معنای «رفتن» کاربرد بیشتری از فعل «رفتن» دارد. ما این مورد را در ارزیابی خود نمی آوریم.

د. ۴.۳: (گزارش ۷۶۹، بیت ۱۰۲۳، زیرنویس ۴۸۶)؛ (مطابق بیت ۱۲۰۱، دفتر ۶ خا، اسکندر):

همی آتش افروزد از کام اوی دو گیسو بر او^{۴۸۶} پیل را دام اوی

ژ = بر او؛ خا، دیگر دستنویس ها به جز «و» = بُود

نقل گزارش: نویسش «بر او» در ژ می تواند اصلی باشد ولی تنها است و چهارده دستنویس دیگر «بُود» دارند. ما این مورد را در ارزیابی خود به شمار نمی آوریم.

د. ۵.۳: (گزارش ۷۷۲، بیت ۱۰۲۶، زیرنویس ۴۸۹)؛ (مطابق بیت ۱۲۰۴، دفتر ۶ خا، اسکندر):

بدان تا نیاید ازین^{۴۸۹} روی کوه نیچانند از ما گروهها گروه

ژ = ازین؛ خا، دستنویس های دیگر = بدین

نقل گزارش: همه دستنویس های دیگر «بدین» دارند، ولی نویسش تنهای «ازین» در ژ می تواند اصلی باشد.

د. ۶.۳: (گزارش ۷۸۷، بیت ۱۰۳۸، زیرنویس ۵۱۰)؛ (مطابق بیت ۱۲۱۶، دفتر ۶ خا، اسکندر):

همه رودگانیش سوراخ کرد بمغز تنش^{۵۱۰} راه گستاخ کرد

ژ = تنش؛ س، ق، ل، آ، س^۲ (نیز لی، پ، آ، ب) = سرش؛ ک = پی و؛ ل^۳: و تنش؛ و، ل^۲: اندرش؛ خا، ل (نیز

لن، ق، آ) = و به پی

نقل گزارش: به گمان نگارنده «سرش» و «اندرش» هر دو گشته «تنش» هستند و علت این گشتگی این بوده که کاتبان مغز را به معنی «نخاع» گرفته اند، در حالی که به معنی «ژرفا، بخش میانی» به کار رفته است. ما این مورد را در ارزیابی خود نمی آوریم.

ه. طبق گفته دکتر خالقی، موارد بسیاری وجود دارد که اختلاف نسخ در نقطه گذاری واژه ها است و در اکثر این موارد نویسش لندن بی نقطه یا کم نقطه می باشد، این گونه موارد نیز مورد ارزیابی قرار نگرفته است.

تأثیر پاک شدگی ها و نونویسی های نسخه سن ژوزف در ارزیابی

دکتر خالقی در گزارش ۳۴ خود (ص ۲۲۶) فرموده اند: «جاهای پاک شده در ژ اگر نه نقصی ذاتی، ولی نقصی عارضی است که از اعتبار این دستنویس می کاهد». بنا بر این گفته، نسخه فلورانس که نیمی از شاهنامه را در بر ندارد نیز نقص عارضی فاحشی خواهد داشت و از لحاظ مقایسه با نسخ دیگر در رتبه آخر قرار خواهد گرفت. با توجه به اینکه درصد بالایی از اشتباهات نسخه سن ژوزف در بخش های نونویس آن است که کاتب اصلی آن را ننوشته، و این بخش ها قابل تشخیص هستند، می توان در ارزیابی و مقایسه نسخ این بخش ها را

حذف کرد تا مقایسه عادلانه تری انجام گیرد. همان گونه که کم نقطه‌گی یا بی نقطه‌گی واژه‌های نسخه لندن (که نقص ذاتی است و از لحاظ کاستن اعتبار بیش از نقص عارضی مؤثر است) را در ارزیابی یا مقایسه با نسخ دیگر در نظر نگرفته‌اند.

در اینجا شواهد آماری خود را در خصوص میزان اشتباهات نسخه سن ژوزف، واقع در بخش نونویسی شده و پاک‌شده، با تحلیل گزارش‌ها و ارزیابی‌های دکتر خالقی ارائه می‌نمایم:

الف. در ۶۳۸ بیت بخش نخست مقایسه (بخش اول)

گزارش‌های مبتنی بر پستی نسبت به خ یا ف یا ل واقع در بخش‌های پاک‌شده و نونویس (۴۱ مورد): ۳۰، ۳۴، ۳۸، ۳۹، ۸۰، ۸۳، ۸۵، ۸۸، ۸۹، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۲، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۹، ۱۹۱، ۱۹۳، ۱۹۴، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۳۹، ۲۶۸، ۲۷۰، ۲۷۱، ۳۰۱، ۳۰۴، ۳۰۸، ۳۱۰، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۸۵، ۳۸۶، ۴۲۵، ۴۳۰، ۴۶۵ و ۴۷۰.

گزارش‌های مبتنی بر برتری نسبت به خ یا ف یا ل واقع در بخش‌های پاک‌شده و نونویس (۴ مورد): ۸۷، ۳۱۱، ۳۷۹، ۳۸۲، ۱۵۸ مورد گزارش مبتنی بر پستی سن ژوزف نسبت به دیگر نسخ (فلورانس و لندن) و تصحیح خ ارزیابی شده که در خلال کل مصراع‌ها یعنی ۱۲۷۶ مصراع آمده است (این ۱۲۷۶ مصراع را جامعه آماری می‌نامیم).

تمامی نونویسی‌ها یا پاک‌شدگی‌ها در ۸۵ مصراع واقع شده است (که این ۸۵ مصراع را نمونه آماری می‌نامیم). البته برخی نونویسی‌ها یا پاک‌شدگی‌ها گزارشی ندارند یا گزارششان در ارزیابی دکتر خالقی لحاظ نشده که حتماً مهم نبوده و برخی از نونویسی‌ها مورد اختلاف با نسخ دیگر نبوده، ولی ۴۱ مورد گزارش مربوط به نونویسی و پاک‌شدگی است که مبتنی بر پستی نسخه سن ژوزف ارزیابی شده و در خلال این ۸۵ مصراع آمده است (این ۴۱ مورد زیرمجموعه ۱۵۸ مورد است).

نتیجه: تمامی ۱۵۸ مورد پستی ژ، در خلال ۱۲۷۶ مصراع (جامعه آماری) اتفاق افتاده، ولی ۴۱ مورد پستی ژ مربوط به پاک‌شدگی و نونویسی در خلال ۸۵ مصراع (نمونه آماری شامل تمامی پاک‌شدگی‌ها و نونویسی‌ها، چه در ارزیابی در نظر گرفته شده چه نشده باشد) اتفاق افتاده است. یعنی قریب $\frac{1}{4}$ اشتباه‌های نسخه ژ در $\frac{1}{15}$ مصراع‌ها (همان مصراع‌هایی که تمام پاک‌شدگی‌ها و نونویسی‌ها را در بر دارند) واقع شده است. پس به نظر نگارنده می‌باید بخش‌های پاک‌شده و نونویس در این ۸۵ مصراع را از مقایسه میان نسخ بیرون آورد.

ب. در ۴۲۶ بیت بخش دوم مقایسه (بخش دوم)

گزارش‌های مبتنی بر پستی نسبت به خ یا ل واقع در بخش‌های پاک‌شده و نونویس (۱۰ مورد): ۵۱۰، ۵۱۳، ۵۱۵، ۵۸۷، ۶۶۰، ۶۹۶، ۶۹۸، ۷۶۲، ۷۹۶ و ۷۹۸.

گزارش‌های مبتنی بر برتری نسبت به خ یا ل واقع در بخش‌های پاک‌شده و نونویس (۱ مورد): ۵۵۰. طبق روال قبلی ۱۴۱ مورد گزارش مبتنی بر پستی نسخه سن ژوزف نسبت به خ یا ل ارزیابی شده که در خلال کل مصراع‌ها، یعنی ۸۵۲ مصراع آمده است (این ۸۵۲ مصراع را جامعه آماری می‌نامیم).

تمامی نونویسی‌ها یا پاک‌شدگی‌ها در ۲۷ مصراع واقع شده است (که این ۲۷ مصراع را نمونه آماری می‌نامیم). البته برخی نونویسی‌ها یا پاک‌شدگی‌ها گزارشی ندارند یا گزارششان در ارزیابی استاد لحاظ نشده که حتماً مهم نبوده و برخی از نونویسی‌ها مورد اختلاف با نسخ دیگر نبوده، ولی ۱۰ مورد گزارش مربوط به نونویسی و پاک‌شدگی است که مبتنی بر پستی نسخه سن ژوزف ارزیابی شده و در خلال این ۲۷ مصراع آمده است (این ۱۰ مورد زیرمجموعه ۱۴۱ مورد است).

نتیجه: تمامی ۱۴۱ مورد پستی ژ در خلال ۸۵۶ مصراع (جامعه آماری) اتفاق افتاده، ولی ۱۰ مورد پستی ژ مربوط به پاک‌شدگی و نونویسی در خلال ۲۷ مصراع (نمونه آماری شامل تمامی پاک‌شدگی‌ها و نونویسی‌ها، چه در ارزیابی در نظر گرفته شده چه نشده باشد) اتفاق افتاده است. یعنی قریب $\frac{1}{4}$ اشتباه‌های نسخه ژ در $\frac{1}{13}$ مصراع‌ها (همان مصراع‌هایی که تمام پاک‌شدگی‌ها و نونویسی‌ها را در بر دارند) واقع شده است. پس به

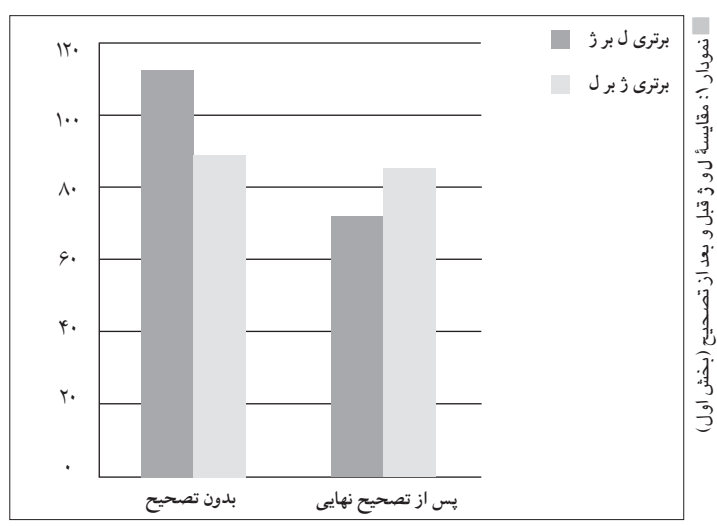
نظر نگارنده باید بخش‌های پاک‌شده و نونویس در این ۲۷ مصراع را از مقایسه میان نسخ بیرون آورد. البته در اینجا دلیل کوچکی کسر (۱/۴) یا به عبارتی (۱/۴۱) اشتباهات نسخه‌ژ، بزرگی شمار ۱۴۱ گزارش مبتنی بر پستی ژ بر خا و ل است. (در ۶۳۸ بیت نخست، ۱۵۸ گزارش مبتنی بر پستی ژ بر دیگر نسخ است، در صورتی که در ۴۲۶ بیت دوم، ۱۴۱ گزارش مبتنی بر پستی ژ بر دیگر نسخ است که به نسبت کاهش ابیات بخش دوم، کاهش نویسی پست در ژ نداشتیم) که این:

۱. ناشی از نویسی‌های تنها ولی بدون نقص ژ می‌باشد (نمونه‌هایی از آن در بند «د» آمده است) که اگر نسخه‌ای معتبرتر مانند ف در بخش دوم نیز می‌بود آنها را تأیید می‌کرد و شمار گزارش‌های پست ژ نسبت به دیگر نسخ کمتر از ۱۴۱ مورد می‌شد

۲. ناشی از یکنواخت نبودن اعتبار یک نسخه در هر طول کتاب و داستان‌های آن. بنابراین، آمارگیری اصلاح شده نهایی در خصوص برتری نویسی نسخ نسبت به یکدیگر (حاصل از تصحیحات بخش اول- بند الف و بخش دوم- بند الف و حذف کلیه گزارش‌های ارزیابی شده واقع در بخش‌های پاک‌شده و نونویس، چه به نفع ژ و چه به ضرر آن) چنین است:

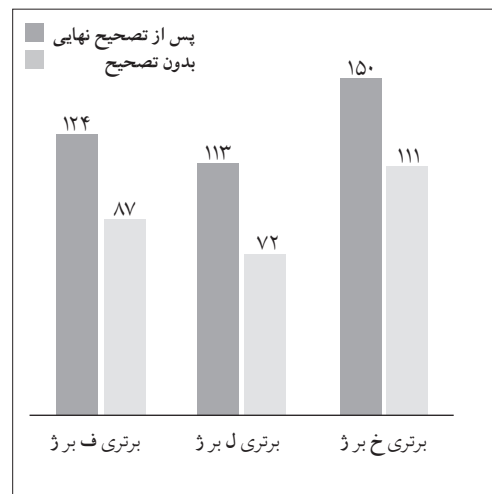
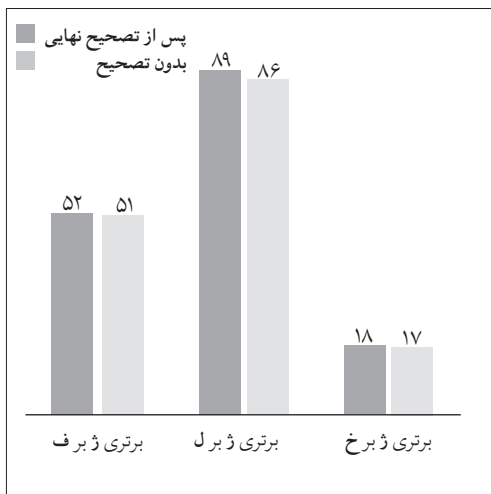
الف. بخش اول:

شماره	مقایسه نویسی نسخ (بخش اول)	پس از تصحیح نهایی $(a - b) = c$	واقع در بخش‌های پاک‌شده یا نونویسی شده b	پس از تصحیح اولیه a	بدون تصحیح d	میزان اثر تصحیح $(c - d)$
۱	جمع برتری ژ بر ف	۵۰	۱	۵۱	۵۲	۲ کاهش
۲	جمع برتری ف بر ژ	۸۷	۳۷	۱۲۴	۱۲۴	۳۷ کاهش
۳	جمع برتری ژ بر ل	۸۶	۴	۹۰	۸۹	۳ کاهش
۴	جمع برتری ل بر ژ	۷۲	۴۰	۱۱۲	۱۱۳	۴۱ کاهش
۵	جمع برتری ژ بر خ	۱۷	۱	۱۸	۱۸	۱ کاهش
۶	جمع برتری خ بر ژ	۱۱۱	۴۱	۱۵۲	۱۵۰	۳۹ کاهش
۷	جمع برتری خ بر ف	۵۶	۲	۵۸	۵۸	۲ کاهش
۸	جمع برتری خ بر ل	۱۱۸	۴	۱۲۲	۱۲۱	۳ کاهش

توجه شود که پس از تصحیح نهایی، در بخش اول، اعتبار نویسی و نسبت به ل بیشتر است (بر خلاف ارزیابی قبل از تصحیح) و اعتبار و نسبت به ف، خ بهبود یافته است. نمودارهای ۲ و ۳ مؤید آن اند که کاهش برتری نُسَخ دیگر بر و پس از اصلاحات نهایی نگارنده خیلی بیشتر از کاهش برتری و بر نُسَخ دیگر پس از اصلاحات نهایی است و این دلیلی است بر آنکه به نسخه و باید با اعتبار بیشتری نگاه کرد.

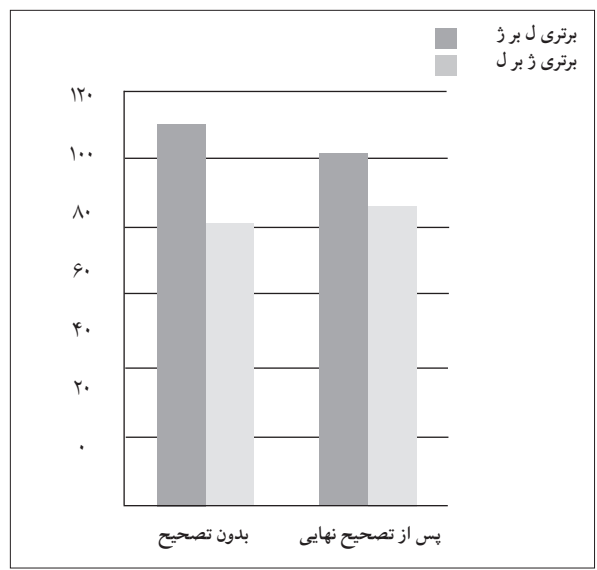

■ نمودار ۲: موارد برتری و بر ف، ل، خ قبل و پس از تصحیح (بخش اول) ■ نمودار ۳: موارد برتری و ف، ل، خ بر و قبل و پس از تصحیح (بخش اول)

ب. بخش دوم:

شماره	مقایسه نویسی نسخ (بخش دوم)	پس از تصحیح نهایی $(a - b) = c$	واقع در بخش های پاک شده یا نونویسی شده b	پس از تصحیح اولیه a	بدون تصحیح d	میزان اثر تصحیح $(c - d)$
۱	جمع برتری و بر ل	۸۷	۱	۸۸	۸۲	۵ افزایش
۲	جمع برتری ل بر و	۱۰۲	۸	۱۱۰	۱۱۰	۸ کاهش
۳	جمع برتری و بر خا	۳۱	۰	۳۱	۲۹	۲ افزایش
۴	جمع برتری خا بر و	۱۳۱	۱۰	۱۴۱	۱۳۰	۱ افزایش
۵	جمع برتری ل بر خا	۵	۰	۵	۵	۰ افزایش
۶	جمع برتری خا بر ل	۹۰	۲	۹۲	۹۲	۲ کاهش

توجه شود که پس از تصحیح، در بخش دوم، اعتبار نویسی و نسبت به ل نزدیک شده و اگر بندهای ج، د، ه را در نظر بگیریم اعتباری برابر یا بالاتر خواهد داشت.

■ نمودار ۴: مقایسه ل و ژ قبل و بعد از تصحیح (بخش دوم)

■ نمودار ۵: موارد برتری ژ بر ل، خا قبل و پس از تصحیح (بخش دوم)

■ نمودار ۶: موارد برتری ل، خا بر ژ قبل و پس از تصحیح (بخش دوم)

نمودارهای ۵ و ۶ مؤید آن اند که پس از تصحیح، برتری ژ بر نسخ دیگر رشد یافته، ولی برتری نسخ دیگر بر ژ کاهش یافته یا تقریباً ثابت مانده است. بنا بر این، با توجه به مطالب فوق و مطالب بندهای ج، د، ه در بخش دوم، می توان نتیجه گرفت که نسخه سن ژوزف بیش از آنچه ارزیابی شده حائز اعتبار است و باید به دید بهتری به آن نگریست. در پایان این نکته را متذکر شوم که نوشته هیچ نویسنده ای خالی از اشکال نیست و مقاله اینجانب نیز مستثنی نمی باشد. همواره ایراد گرفتن، اصلاح نمودن و بهینه کردن یک ایده ساده تر از ابداع آن است. پس بیان مطالب فوق از ارزش روش و مطالب استاد خالقی نمی گاهد. امیدوارم که مطالب اینجانب صحیح بوده و مفید واقع شود. در پایان از جناب آقای دکتر مصطفی موسوی بابت یافتن این نسخه و جناب آقای دکتر محمود امیدسالار برای راهنمایی هایشان سپاسگزارم.